

Bosna müslümanları arasında 'reisü'l-ulema' müessesesi

Fikret KARÇIÇ

Bosna Hersek'teki (buradan itibaren Bosna) İslami yönetimin ortaya çıkışı, şekillenmesi ve gelişmesi meselesi Bosna'da yayınlanmış olan bir çok eserin konusu

olagelmıştır.¹ Bununla birlikte bu mesele, birbirini etkileyen birçok faktörün oluşturduğu ve şu anda nisbeten oturmuş olan Bosna İslam cemaatinin yapısını içine alacak monografik bir risale çalışmasını beklemektedir.

Mevcut literatürde, Bosna'daki İslami müesseseler tarihi ile ilgili kafi derecede tartışılmamış meselelerden biri de; **reisü'l-'ulemâ** müessesesi, ortaya çıkışı, meşruiyeti ve müesseseleşme prosedürleridir. Bu makalede biz bu meseleye parmak basmaya çalışacağız.

Reisü'l-'ulemâ: Onursal bir ünvanndan bir müesseseye

Reisü'l-'ulemâ tabiri Bosna çerçevesinde ilk olarak boşnak eşrafının 1881'de Avusturya-Macaristan (buradan itibaren Avusturya) hükümetinden dini işlerini idare edecek kendilerinden bir başa (**reisü'l-'ulemâ**) izin vermelerini talep etmeleriyle ortaya çıkmıştır.² Müteakip yılda Avusturya hükümeti, zaten fiilen yürürlüğe girmiş olan bu isteğe olumlu cevap vermişti. Başlarında **reisü'l-'ulemâ**'nın bulunduğu dört **alim**'den müteşekkil bir alimler meclisi (**meclisü'l-'ulemâ**) oluşturulmuştu. Bu şekilde İstanbul'daki **şeyhü'l-islâmlık** müessesesinden ayrı olarak Bosnalıların milli-dini liderliği kurulmuş oldu.

1 Bk. Mustafa Imamovic, **Pravni položaj verskih zajednica u vreme sestojanuarske diktature** (6 Ocak Diktatoryası dönemindeki dini cemaatlerin meşru statüleri), basılmamış master tezi, Belgrad 1967; Mahmud Traljic, "Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini do oslobondjenja" (Hürriyete kadar Bosna Hersek'teki İslam Cemaati"), **Islam i muslimani u Bosni i Hercegovini** (Bosna Hersek'te İslam ve Müslümanlar), Sarajevo: Starjesintvo Islamske zajednice u SRBIH, 1977, s. 145-152; Nijaz Şukriç, "Islamska zajednica nakon oslobondjenja" (Hürriyetten sonra İslam cemaati), **Islam i Muslimani u Bosni i Hercegovini**, s. 153-168.

2 J. Krčmarik, "Bosnia and Herzegovina", **Encyclopaedia of Islam**, 1913-1936, E.J. Brill, yeni baskı, II, s. 760.

Osmanlı devletinde müslümanların devlet yapısından ayrı bir dini yönetimleri mevcut değildi. Bu devlet, dinin ve siyasi otoritenin organik birliği prensibi üzerine kurulmuştu. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, erken dönem İslam tarihinde örneği görülmemiş sağlam bir ‘ulemâ (ilmiye) hiyerarşisine sahipti. Bu hiyerarşi içerisinde alimler arasında, ibadet yaptırın ‘ulemâ (imamlar, hatipler), eğitimci ‘ulemâ (müderresler), hukuk işleyle uğraşın ‘ulemâ (kadılar), ... gibi bir çok grup ayırdelebilmekteydi.³ Her grubun içerisinde farklı seviyeler mevcuttu ve bütün bu ilmiye organizasyonunun başında şeyhü'l-islâm bulunurdu. Kendisi çıkış olarak İstanbul müftüsü idi. Fakat zamanla makamı daha geniş bir anlam kazanmıştı. 19. yüzyıl esnasında bu müessese sünni müslümanlar arasındaki en yüksek makam olarak görülmüşü.⁴

Osmanlı devletindeki gayri müslimler, müslümanların aksine, takriri muhtariyet (millet) çerçevesi dahilinde ayrı bir toplumsal organizasyona sahiptiler. Bu durum onların, Osmanlıların geri çekilmek zorunda bırakıldıkları bölgelerdeki yeni rejimlere kolayca uyum sağlamalarını mümkün kılmıştır. Bu bölgelerdeki yeni rejimler kural olarak dini ve siyasi otoritenin organik ve fonksiyonel ayrımı prensibini temel almaktaydılar. Bundan dolayı bu bölgelerde terk edilmiş olan müslümanların da kendi işlerini organize etmekte aynı prensipleri temel alan müessesevi çözümler üretmeleri gerekmiştir. Osmanlı devletinin ilk dönemlerindeki müslümanlar, hanefi fakihlerin gayri müslim idare altındaki müslümanların durumu, ‘ulemâ'nın Osmanlı'daki hiyerarşisi ve yeni idarecilerin pratik ihtiyaç ve menfaatleri ile ilgili görüşlerine göre çözüm aramışlardır. İşte Bosna'da yapılmış olan da buydu.

Politik olarak, Boşnakları İstanbul'un etkisinden her alanda koparmak Avusturyalılar için çok önemliydi. Boşnaklar arasında İslam'ın belirleyici rolünden dolayı bu etkinin dinî-idarî boyutu çok önemliydi. Boşnak eşrafi, Osmanlı bürokratlarının Bosna'yı terk etmesi ve İstanbul'daki şeyhü'l-islâmlık ve evkaf bakanlığı ile ilişkilerin tamamen kopmasıyla yüzyüze kalmışlardı. Onlar, yeni durumlarını pekiştirmek ve yeni şartlarda hayatta kalabilme ümidini korumayı arzu ediyorlardı. Bu hedefe doğru muhtemel bir adım da milli-islami-dini bir idarenin kurulması olabilirdi.

Bu idare birçok bölümden müteşekkildi: Reisü'l-'ulemâ başkanlığında ki ‘ulemâ hiyerarşisi, evkaf idaresi ve islami eğitim. Şeriat mahkemeleri, devlet hukuk sisteminin bir parçası kabul edildiğinden dini idare ile ancak zayıf bir bağlantısı vardı. Bu farklı bölümler tedricen geliştirilerek uyarlanıp düzene sokuldu ve 1909'daki eğitim işleri, vakıf ve islami-dini idarenin muhtariyeti nizamnamesinin (ileride muhtariyet nizamnamesi olarak bahsedilecektir) ilan edilmesi esnasında nisbi bir oturmuşluk kazandı. Uzun politik mücadelelerin sonucunda kazanılan bu nizamname, Boş-

3 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

4 J. H. Kramers, “Shaikh al-Islam”- *Encyclopaedia of Islam*, II, s. 277.

naklara dini işlerini bağımsız olarak idare etmelerinin meşru temellerini sağlamıştır.

Biz burada Bosna'da islami-dini idaredeki **reisül-‘ulemâ** tabirinin kullanımıyla özellikle ilgilenmekteyiz. Bugün bütün islam dünyasında yalnızca Boşnaklar dini liderlerini bu ünvan ile anmaktadırlar. İngiliz mandası esnasındaki Filistin'de de (1920-1948) müslüman cemaatin başı aynı ünvana sahipti. Buradaki soru, bu tabirin çıkışı nasıl olmuştur ve Boşnaklar ile Filistinlilerin aynı ünvanı benimsemeleri nasıl gerçekleşmiştir.

Boşnaklar ve Filistinliler'in yüzyıllar boyu Osmanlı idaresinde yaşamalarından dolayı cevabı Osmanlı müesseselerinde aramak tavsiye edilebilir.

Osmanlı uygulamasında **reisül-‘ulemâ** bir müessese değil, onursal bir **ünvandı**. **İlmiye** organizasyonununundan bahseden ve 15. yüzyılın sonlarına dair ortaya çıkan Sultan II. Mehmed'in (1451-1481) **Kanunname**sinde şöyle söylenmektedir. “Şeyh-ül İslam ‘ulemânın reisi dir.”⁵ Bu resmi metin bize, reisül-‘ulemâ ünvanının 17. yüzyıldan itibaren yaygın olarak **şeyhü'l-islâm** olarak tanınmaya başlayan istanbul **müftü**'süne ait olduğunu anlatmaktadır.⁶ Reis'ül ‘ulemâ ünvanının bu anlamı 1526/7-1534 arasında Haydar Çelebi tarafından yazılmış olan **Risale**'de bulunabilir. Yazar, **Şeyhü'l-İslam** Kemalpaşazade (Molla Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. Kemal Paşa) dan bahsederken: “Şu anda Allahın himayesindeki bu toprakların müftüsü ve ‘ulemâ-i islamın reisi kimdir?” demiştir.⁷

Görünüşe bakılırsa, 17. yüzyıldan itibaren bu ünvanın anlamı değişmeye başlamış ve Osmanlı Devletinin Avrupa kısmındaki askeri hakimine (**Rumeli Kazaskeri**) verilir olmuştur. Biri Anadolunun, diğeri de Rumeleli'nin olan iki **kazasker**, **Dîvân-ı hümâyûn**'un azası idiler ve buldukları bölgelerde maaşları 150 akçenin altında olan **müderrişleri**, **imamları** ve **hatipleri** tayin yetkisine sahiptiler.⁸ Kazaskerler, 17. yüzyılın sonundan itibaren baş vezirin tasdiğiyle **şeyhü'l-islâm** tayin edilmiştir.

Reisü'l-‘ulemâ ünvanı rumeli kazaskerinin makamına aitti ve makam sahibinin ilmi kapasitesini yansıtmayı gerektirmiyordu. Bundan dolayı, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın belirttiği gibi özellikle Osmanlı Devletinin gerileme döneminde bu ünvana yetersiz kişilerin sahip olması mümkün olmuştur.⁹

Reisü'l-‘ulemâ ünvanının İstanbul **müftü**'sünden tedricen Rumeli **kazaskerine** geçmesi, 19. yüzyıl sonunda onun Boşnaklar arasındaki geç dönemde ortaya çıkışını açıklamakta yardımcı olabilir. Önce, **reisü'l-‘ulemâ** ünvanı rütbe olarak **şeyhü'l-islâmlık** ünvanından daha düşük hale gelmiştir. Daha son-

5 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 175, n. 159.

6 R. Repp, **The Mufti of Istanbul: A study of the Ottoman Learned Hierarchy**, London: Ithaca Press, for the Board of Faculty of Oriental Studies Oxford University, 1986, s. 195.

7 a.y.

8 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 151-160.

9 a.y., s. 159.

ra da bu ünvan Osmanlı Devleti'nin Bosna'nın bulunduğu kısım olan Rume-
li ile bağlantılı hale gelmiştir. Boşnak eşrafi ile Avusturya hükümeti 1882'de
Bosna'nın İslami-dini idaresinin kuruluşunda anlaşmaya vardıkları zaman re-
isü'l-'ulemâ ünvanını bu iki sebep dolayısı ile seçilmiş olması mümkündür.

1882'den itibaren **reisü'l-'ulemâ** makamı gelişmiş ve yetkileri sabitleş-
miştir. Neticede Osmanlı Devletindeki yüksek kademe eşrafının bir zaman-
lardaki ünvanı, Boşnaklar arasındaki en yüksek dini makam olmuştur.

Bosna'da reisü'l-'ulemâ tabirinin alternatifi, balkanlardaki diğer müslü-
man cemaatlerde olduğu gibi **baş müftü** olabilirdi. Balkanlardan Osman-
lıların çekilmesinden sonra bütün bu müslümanlar arasında **baş müftü** re-
isliğinde bir dini idare kurulmuştu. Aslında son zamanlarda müslüman
dünyadaki, özellikle de müslüman azınlıklar arasındaki genel eğilim, **müf-
tülük** makamının mutat **ifta** fonksiyonunun ötesinde bir anlam kazanma-
sı yönünde idi.¹⁰ Böylece 1912-1913 Balkan Savaşından sonraki barış ant-
laşmalarında müslüman azınlıkların bulunduğu Balkan ülkelerinin çoğun-
da (Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Romanya) müslümanlar için baş
müftülerin riyasetinde milli-dini bir idare kurulması şart koşulmuştur.¹¹

Bu çözümlerin aynı şekilde (uniform) olmaları, anlaşmaların Balkan mil-
li devletleri ile Osmanlı devleti arasında sonuçlanmış olması gerçeğinden-
dir. Bundan dolayı da aynı müessesevi modeller kabul edilmiştir. Diğer ta-
raftan Avusturya hükümetinin baskısı altında ve muhtariyet mücadelesinde-
ki Boşnaklar, bazı çözümleri diğer Balkan müslüman cemaatlerinin kabul
ettikleriyle paralellik arzermeyen, kendine has bir dinî idare kurmuşlardır.

Bosnanın müessese kurmaktaki tecrübesi bazı Arnavut müneverleri tara-
fından kendi muhtariyet mücadeleleri için mümkün bir model olarak alınmış-
tır. Fakat iki yaklaşım arasındaki fark çok belirgin idi. Avusturya idaresi altın-
daki Boşnaklar İstanbul'daki **şeyhü'l-islâm**'lık müessesesi ile olan bağlarını
korumaya çalışmışlardır. Arnavutluk müneverler çevresi ise Osmanlı ile tüm
ilişkileri kesmelerinin Avrupalıların gözünde kendilerini Türklerle
özdeşleştirmeye mani olarak, onları komşu ortodox ülkelerin saldırılarından,
muhtemel katliam ve Asya'ya sürme tehdidinden koruyacağını umarak 20.
yüzyılın başında bu politikalarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Arnavut yazar Faik Konica 1909 yılında "Müslümanlara kısa bir ikaz" baş-
lıklı bu minval üzere bir makale yazarak vatandaşlarına "şeyhü'l-islâmı tanı-
mayarak tedricen kendi dinleri için başında **reisü'l-'ulemâ** bulunan Arnavut-
luk 'ulemâ meclisi adlı bir müslüman meclisi oluşturma noktasına ulaşmaya
gayret etmeyi" tavsiye ediyordu.¹² Bu makale, Bosna'da muhtariyet nizam-
namesinin ilan edildiği yılda basılmış ve yazar da muhtemelen onun etkisin-

10 Güney-batı Asya'da bu süreç için bak, Michael O. Mastura, "The Status of
Muslim Personel Law in Selected Non-Muslim Countries", Journal Institute of
Muslim Minority Affairs (JIMMA), cilt VI, no. 1 (1985), s. 123.

11 M. Ali Kettani, "Islam in Post-Ottoman Balkans", JIMMA, IX, no. 2 (1988),
s. 381-403.

12 Gyorgy Lederer, "Islam in Albania", Central Asian Survey, XIII, no. 3
(1994), s. 337.

de kalmıştır. Bununla birlikte Boşnak ve Arnavut muhtariyet anlayışları arasındaki fark açıktır. Boşnak mücadelesi İstanbul'a değil, Viyanaya yönelmişti. Arnavut mücadelesinin yönü ise İstanbul'du.

Bosna muhtariyet nizamnamesi Bosna İslam Cemaati ile **Şeyhü'l-islam-lık** müessesesi arasında **menşur** (yeni **reisü'l-'ulemâ**'nın resmi yetkisini belirten bir mektup) aracılığıyla bir bağ devam ettirmiş ve Boşnaklara karmaşık meselelerde şeyhü'l-islâmlık müessesesine resmi **fetva** sorma imkanı vermiştir. 24 Eylül 1929'daki Arnavutluk İslam Cemaati Nizamnamesi İstanbul ile tüm bağlarını koparmıştır. Arnavutluk Müslüman Cemaatine Cemaat meclisi tarafında seçilip Arnavut kral tarafından tasvip edilen ve Tiran'da ikamet eden baş müftü riyaset etmekteydi.¹³

Diğer taraftan **reisü'l-'ulemâ** ünvanı Balkanlardan uzaklarda, İngiliz mandası sırasındaki Filistin'de ortaya çıkmıştı. Bosna'nın 1878 sonrası durumuna benzer şekilde İngilizler 1920'deki hakimiyetlerinin başlangıcında, müslüman eşrafi, Osmanlı'nın **millet** sistemindeki modeline göre kendi cemaat organizasyonlarını şekillendirmeye çalışmışlardır.¹⁴ Anlaşmaya daha 1922 deyken varılmıştı bile. Filistin Müslümanlarına en yüksek organı **el-Meclisü'l-İslami'l-A'lâ** olan ve **reisü'l-'ulemâ**'nın riyasetindeki 4 azadan oluşan ayrı bir dini idare verilmişti. Bu meclisin azaları, terkibi Osmanlı parlamentosuna seçilen temsilciler kuruluna benzer bir seçici kurul tarafından seçilirdi. **Reisü'l-'ulemâ**, kudüs **müftüsü** idi.¹⁵

Bosna ile Filistin'in kabul ettikleri müessese çözümlerindeki benzerlik oldukça dikkat çekicidir. Aynı müslüman dini lider ünvanı, islami idaredeki en yüksek organ için hemen hemen aynı isim ve benzer hukuk. Bu kesişme noktasında, benzerliğin en geçerli izahı Orta Doğu'daki İngiliz otoriteleri ile bölgedeki Avusturya diplomatik misyonu arasındaki ilişkinin varlığı (nın gerçekliği)dir. Bu yolla İngiliz otoriteler Avusturya'nın geçmiş Osmanlı Devletindeki Müslümanların ilişkilerinin düzenlenmesi tecrübelerinden haberdar olmuşlardır.¹⁶ Bu izaha göre Bosna tecrübesi Filistin'e aktarılmıştır.

Reisü'l-'ulemâ müessesesinin meşruiyeti

Reisü'l-'ulemâ müessesesinin meşruiyeti meselesi gayri müslim idare altındaki müslümanların durumuna ait oldukça geniş bir problemdir. Prensipte olarak klasik islam hukuk düşüncesi islami liderlik konusunu islam devleti çerçevesi içerisinde tartışmaktadır, ki o devlette müslümanlar çoğunluğu oluşturur ve siyasi otorite, meşruiyetini islami öğretilere dayandı-

13 G. H. Bousquet, Note sur les reformes de l'islam Albanais”, *Revue des Etudes Islamiques*, IX, 1935, s. 401.

14 Robert H. Eisenman, *Islamic Law in Palestine and Israel*, Leiden: E.J. Brill, 1978, s. 77.

15 Zvi Elpeleg, *Haj Amin al-Hussaini-Founder of the Palestinian National Movement*, London: Frank Cass, 1993, s. 12.

16 Bu ilişkilere Bosnalı tarihçi Tomislav Kraljaci'in eserinde işaret edilmiştir.

rır.¹⁷ İslam devletinin başının şahsında üç fonksiyon toparlanabilir: Liderlik (**imâmet**) islami kaidelerin yorumu (**futya**) ve adalet dağıtımı (**kazâ**). Müslüman idareciler tarih boyunca politik ve en azından sembolik olarak şeriatın yorumu ve icrasını müftüler ve kadılara havale etmek suretiyle, dini liderliği ellerinde tuttular. Bu memurluğun otoritesinin temelinde idarecilerin onlara havale ettiği güç yatmakta idi. Onlar, görevleri esnasında **imam**'ın temsilcileri kabul edilmekteydiler. Bu düşünce, müslüman azınlığın dini liderlerinin otoritesinin temellerini tanımlamada önem kazanacaktır.

Bosna ve diğer Balkan Ülkelerindeki müslümanlar Hanefi mezhebindedirler. Bundan dolayı bu bölgedeki müslüman alimlerin müslüman azınlığın liderliği konusuyla nasıl ilgilendiklerini araştırabilmemiz için onların referans kaynaklarına-klasik hanefi kitaplarına- göz atmamız gerekir.

Hanefi görüşüne göre belli bir bölge, orada belli islami kaideler serbestçe uygulandıkları müddetçe **dârü'l-islam** kabul edilir. Bu kaideler arasında Hanefi alimler şunları zikretmişlerdir. Müslüman bir **vali** ve **kadı**'nın mevcudiyeti ve yargılama hakkı yanında özellikle cuma (**salâtu'l-cum'a**) ve bayram (**salâtu'l-'iyd**) namazlarının cemaatle kılınabilmesi.¹⁸

Hanefi mezhebinin bu durumu yakın zamanlara kadar (premodern times) devam etmişti ve müslümanların özellikle 6/12. yüzyılda kaybedilen topraklara karşı gösterdikleri tarihi tepkiyi andırıyordu.¹⁹ O zamanın İslam hukukçuları, müslümanların şahsi meselelerini şeriata uygun olarak yerine getirmeye izin verilmesini gayri müslim idare altında kalmalarının bir şartı olarak kabul etmişlerdi ki, bu da bir çeşit hukuki muhtariyettir. Orta çağda aile hukukunun şahsiliği kuralından dolayı bu şart temelde kabul edilebilir bir şeydi. Bundan dolayı yakın dönem (premodern period) fıkhi eserler, müslüman azınlığın dini liderlik meselesini değil, dini ve hukuki muhtariyetini tartışıyorlardı. Yakın dönem alimlerinin gayri müslim idare altındaki müslümanların kadı ve vali tayinlerinin kuralları hakkındaki görüşleri, günümüz (modern time) müslüman azınlık 'ulemâsı tarafından kendi dini liderlerini tayinde kıyas için temel alınmıştır. Böyle görüşlere örnek olarak aşağıdaki Hanefi fakihlerinden iktibas yapılabilir.

İbn Nuceym (öl. 970 H.)

“Kafir idaresi altındaki topraklarda müslümanlara Cuma ve bayram namazlarını kılma izni verilir. Kendi muvafakatlarıyla bir kadı tayin edilir ve müslüman bir vali tayinini istemek zorundadırlar.”²⁰

17 Bak. Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Maverdî, **el-Ahkâmü's-Sultâniyye**, Kahire (t.y.)

18 **el-Fetâvâ el-Hindiyya**, Kuetta (Pakistan): el-Mektebe el-Mecidiyye, 1982, VI, s. 311; İbn Abidin, **Reddu'l-muhtâr**, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1979, III, s. 253.

19 Bu sayıda hukuki düşüncesinin gelişimiyle ilgili Hâlid Ebu'l-Fadl tarafından detaylı bir analiz verilmiştir. “Islamic Law and Muslim Minorities: The Juristic Discourse on Muslim Minorities from the Second/Eight to the Eleventh /Seventeenth Centuries”, **Islamic Law and Society**, I, 1994, s. 141-187.

20 **el-Bahru'r-râik**, Kuetta: el-Mektebe el-Mecidiyye (t.y.) cilt. VI, s. 274.

İbnü'l-Hümmam (öl. 681 H.)

“Ve eğer Etopya, Valensiya, Kurtuba, ... gibi kafirler tarafından alınmış bazı müslüman ülkelerde olduğu gibi ne sultan ne de memur tayinine yetkili başka birisi olmazsa, müslümanlar kendi aralarından birini seçip vali olarak tayin ederler, ve o da bir hakim tayin eder veya kendisi adalet dağıtır. Ayrıca Cuma namazını kıldırarak bir imam tayin eder.”²¹

Bosna'da 1878 sonrası İslami idarenin geçerliliğinin teorik meşruiyeti için her iki görüşten de istifade edilmiştir. Meşhur Bosnalı alim Mehmet Efendi Handziç (1906-1944) eseri *Seriatsko Javno pravo* (İslam Amme Hukuku)nda bunlara işaret etmektedir.²²

1878 sonrası Bosna'sında şeriat mahkemeleri gayri müslim bir devletin hukuk sisteminin bir parçası olmuştur. Meşruiyet meselesi de kolaylıkla çözülmüştür. Yukarıda zikredildiği gibi yakın dönem Hanefi fakihlerinden İbn-i Nuceym ve İbn-i Abidin (öl. 1252 H.) gayri müslim bir idarecinin tayin ettiği **kadı**'yı geçerli kabul etmektedirler. Bazı alimlerin ortaya attığı ek şarta, yani müslümanların muvafakatına, Bosna kadılarının reisü'l-ulemâdan aldıkları özel bir ruhsat olan **mürâsele** kavramında rastlanmaktadır.

Daha karmaşık olanı reisü'l-ulemâ müessesesinin meşruiyeti meselesiydi. Bu müessese 1878 öncesi Bosna'sında mevcut değildi. O zamanın Bosna'sındaki en yüksek müslüman dini memur, Osmanlı hiyerarşisinde “**kenar müftüleri**” seviyesine yükselmiş müftüler idi. Onlar, menşur adı verilen bir tayin mektubu yazan **şeyhü'l-islâm** tarafından tayin edilirdi. Bu anlamda **kenar müftüleri**, İstanbul müftüsünün vekili olarak görev yapmışlardı. **Şeyh-ül islamlık** müessesesi İstanbul'da mevcut olduğu sürece (ilgası 1924), Boşnaklar **reisü'l-ulemâlarının** İstanbul'dan **menşur** almalarında ısrarlı olmuşlardı. Bosna'nın 1908'de Avusturya tarafından ilhakından sonra eski başkentle politik bağlar kesilmiş, Boşnaklar da hiç olmazsa dini bağları korumayı arzu etmişlerdir.

Bu arada Avusturya ve Bosna'yı idare eden sonraki rejimler Bosna'nın dini lider seçimlerine kayıtsız kalamamışlardır. Bu mesele, seçim süreci üzerinde belli bir etki bölünmesini kabul eden 1909 muhtariyet nizamnamesinden istifade edilerek çözülmüştür. Bosna 'ulemâsının oluşturduğu özel bir seçici organ (curia) boşalan makam için üç aday seçerdi. Avusturya kralı da bu adaylar arasından birini seçer ve onu **reisü'l-ulemâ** olarak tayin ederdi. Bundan sonra da seçici organ diplomatik kanallar aracılığıyla, tayin edilmiş **reisü'l-ulemâ** için **şeyhü'l-islâm**'dan **menşur** yazmasını talep ederdi.²³ 1912-13 savaşından sonra diğer Balkan ülkelerindeki müslümanlar da aynı ya da benzer usulü benimsemişlerdir.

21 **Fethu'l-kadır**, Beyrut: Dâru'l-fikr, (t.y.) VII, s. 294.

22 Mehmed Handziç, **Seriatsko javno pravo** (İslam amme hukuku) Saraybosna'daki islam dini ve hukuku lisesinin ders kitabı) Sarayevu, (t.y.) s. 11.

23 J. Krscmarik, a.g.e., s. 761.

Türkiye'de 1924 yılında **şeyhü'l-islâmlık** müessesesinin ilgası ile yeni bir durum zuhur etmiştir. O zamanki Yugoslavya'daki diğer müslümanlarla birleşen Boşnaklar 1930 yılında **reisü'l-'ulemâ** makamının meşruiyeti için yeni bir çözüm bulmuşlardır.⁹ Temmuz 1930'daki Yugoslavya Cumhuriyeti İslami-dini cemaat anayasası, milli müslüman eşraftan müteşekkil özel bir organın “meşru hilafet yeniden oluşturuluncaya kadar” yeni seçilen reisü'l-'ulemânın tayini için bir mektup yazmasını sağlamıştır.²⁴ **Fasıla-ı hilafet** halen devam etmektedir.

İstanbul'daki **şeyhü'l-islâmlık** müessesesinin ilgasından sonra Boşnak dini liderine menşur yazma uygulaması Balkanlardaki, belki de daha geniş bir bölgedeki müslümanlar arasında kendine has bir vakadır. Geniş bir kabul gören dini liderlere sahip olsalar bile diğer müslüman azınlıklar sembolik dahi olsa şer'i meşruiyetin temini hususunda ısrarlı olmamışlardır.

Menşur

Belli bir şahsın kanuni olarak **reisü'l-'ulemâ** tayin edildiğini ya da seçildiğini tasdik eden resmi bir vesikadır ve şeriatı göre Bosna'daki daha alt seviyedeki dini memurların aynı şekildeki tayin mektuplarının yayınlanması yetkisini de havidir. Bu tabir, Bosna İslam idaresine Osmanlı müesseseleri yoluyla gelmiştir ve Osmanlılara da daha önceki Müslüman devletlerden tevarüs etmiştir.

Menşur tabiri (Arapça ‘neşere’den) İslami diplomaside “vesika/şehadetname, irade/ferman, tayin belgesi” anlamlarına gelir.²⁵ Tarih boyunca farklı müslüman devletlerde bu isim altında vesikalara rastlanabilir ve farklı faaliyet ve mesleklere işaret edebilir. Mesela Fatimiler zamanında öğretmenler **menşur** ile tayin edilmişlerdir. Eyyübiler zamanında asillerin başı (**nakib el-eşraf**) ve kenar valileri menşur alırlardı.²⁶ Bir Hanefi fakih olan İbnü'l-Mensur el-Fergani (öl. 592 H) ‘**menşur**’u **kadı** tayininde bir vesika olarak zikretmiştir.²⁷

Osmanlı idari uygulamasında menşur tabiri **berat** ve **misal** ile yanyana kullanılırdı.²⁸ Bosna'dakiler de dahil olmak üzere kenar **müftüleri menşur** ile tayin edilirdi. 1912-13 sonrası Balkanlardaki müslümanların statüsü hakkındaki uluslararası sözleşmelerde **menşur** tabiri milli müslüman liderlerin (**baş müftüler**) milli seviyede seçilmesi ya da tayini muamelesinden sonra **şeyhü'l-islâm** tarafından yazılmış olan tayin mektubunu ifade etmek için kullanılmıştır.²⁹ Bu tabir muhtariyet nizamnamesi ve Bosna'nın daha sonraki uygulamasında aynı manada kullanılmıştır.

24 Fikret Karçiç, *Serijatski sudovi u Jugoslaviji 1918-1941* (Yugoslavya'da 1918-1941'de şeriat mahkemeleri), Sarajevo: Vrhovno starjesinstvo Islamske zajednice u SFRJ, 1986, s. 83.

25 W. Bjorman, “Manshur” *Encyclopaedia of Islam*, V, s. 246-248.

26 a.y.

27 *Fetâvâ Kâdihân*, Kuetta: el-Mektebe el-mecidiyye: III, s. 36.

28 Uzunçarşılı, s. 78, n. 1

29 W. Bjorkman, a.g.m., s. 248.

Son yüzyılda menşur metninin kendisi de değişikliğe uğramıştır. Genel olarak konuşulursa eski **menşur** metinleri orijinal Osmanlı modeline çok daha yakındı. Daha sonraki, özellikle de komünist dönemdeki menşurların metinleri dikkat çekici bir şekilde tadil olmuş ve bu şekilde de Boşnak sosyal hayatında islamın rolünün bir kenara itilmesini (marginalization) yansıtır olmuştur.

Yeni seçilen **reisü'l-'ulemâ** Geleneksel olarak Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey camisinde (yapım 1530-31) Bosna alimlerinin, mü'minleri, devlet memurlarının ve diğer eşrafın katılımıyla düzenlenen merasim ile **menşur** almaktadır. Davetliler arasında dışardan gelen islami enstitülerin temsilcileri özel bir yer tutar. Bu etkileyici sayıdaki **şuhûdu'l-hâl**'in mevcudiyeti Boşnaklar arasında dini liderliklerinin meşruiyetinin tanınması ve Bosna İslam Cemaatinin global müslüman ümmete aidiyeti olarak anlaşıl-mıştır.

Çeviren

Mehmet Köse